

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 20.04.2020.
ВРЕМЕ: 10,45-13,00
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

39. Појам културе и њена улога у друштву

Култура је подсистем друштвеног живота. Она раздваја људе од других живих бића, јер се културом они одвајају од биолошки детерминисаних нагона и уче вештине, знања и прихваћене начине понашања у одређеном друштву. Зато само у култури и посредством културе људи осмишљено делују, уређују међусобне односе и организују свој живот. Културом се одређује и начин живота чланова неког друштва или група у оквиру друштва. Култура (лат. *cultus* - обрађивање, гајење, неговање) је све оно што људи стварају као посебна бића. О култури, као и о многим другим друштвеним појавама и творевинама, не постоји опште прихваћена дефиниција ни теорија.¹ Разлози томе су бројни - од сложености и вишезначности саме појаве, до различитости приступа у њеном проучавању и немогућности да се култура целовито обухвати и проучи само са становишта једне науке. Зато не чуди што су А. Кребер и К. Клахон утврдили да постоји више од 160 разних дефиниција културе у којима су запазили 257 разних елемената.² Због тога се често прибегава класификацијама и типологизацијама које ближе одређују суштину културе и оне се најчешће свде на две врсте: једна која полази од глобалног приступа култури и друга од основног садржаја културе.³ Према првој типологији истичу се: 1) филозофско-антрополошки приступ у којем се култура одређује у односу на човека; 2) социолошки приступ у којем се култура разликује од друштва, и 3) психолошки приступ у којем се култура одређује према појединцу и његовој мотивацији. Према другој типологији, сматра се да се све дефиниције културе могу разврстати на: 1) позитивистичке, које описно и чињенички износе садржај културе; 2) метафизичке, које културу схватају као ентитет за себе; 3) нормативистичке, које помоћу правила одређују културу; 4) културалистичке, које културу тумаче као затворен систем; и 5) натуралистичке, које културу изводе из људске природе.⁴

У готово свим одређењима културе, нарочито антрополошким и социолошким, може се уочити да се прави разлика између оног што је природа и оног што је резултат људског активизма. При томе, људски активизам се широко тумачи па се и култура дефинише у врло

¹ Међутим, овом приликом треба имати у виду да се у нашој социологији најчешће истиче дефиниција културе професора Милоша Илића, који културу одређује на следећи начин: "Култура је скуп материјалних и духовних вредности (процеса, промена и творевина) које су настале као последица материјалне и духовне интервенције човека у природи, друштву и мишљењу. Основни смисао културе састоји се у томе да се олакша одржање, продужење и напредак људског друштва. Култура је, према томе, највиши израз човековог стваралаштва који је увек мање или више историјски и околностима условљен. Хуманост је основни вредносни и осмишљавајући принцип културе" (М. Илић, "Култура", *Социолошки лексикон*, Београд 1982, стр. 307)

² А. L. Croeber; С. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York 1963.

³ Видети: М. Печујлић; В. Милић, *Социологија*, Београд 2001, стр. 169.

⁴ Исто

широком контексту, што намеће утисак да се и разумевање културе врти у зачараном кругу. Зато се у тражењу једноставних и сажетих одредби културе прибегава разматрању односа између културе и, њему најсроднијем појму, цивилизације.

О односу културе и цивилизације изражена су три становишта. Према првом становишту оба појма су синоними или исте појаве. Ово становиште је присутно у антропологији, нарочито код Е. Тејлора, који културу и цивилизацију сматра за синониме и у психологији код С. Фројда, који не прихвата разликовање цивилизације и културе сматрајући да их заједно карактерише одвајање од природе тако да се стварају умећа којима се обликују потребе и стварају установе за регулисање нагона и расподелу добара. По другом становишту цивилизација је само крајње изграђен степен културе. И ово становиште је присутно у антропологији, а изражено је кроз периодизацију историје у којој култура представља битну одлику људи, а цивилизација њен најизграђенији степен. Ово схватање је најкарактеристичније код Л. Моргана, који разликује три етапе развоја културе - дивљаштво, варварство и цивилизацију.⁵ Дивљаштво је најстарија епоха у којој влада сакупљачка привреда, групни брак и природна људска заједница. Варварство започиње друкчијом привредом у којој се јавља грнчарство, припитомљавање и коришћење животиња и биљака, а свој врхунац достиже топљењем гвоздене руде, обрадом метала, стварањем земљорадње, сточарства, синдијазмичким браком, развојем градова и формирањем митологије и епа. Ово схватање цивилизације и културе прихватио је и нарочито популарисао Ф. Енгелс. Према трећем становишту, које је развијено у филозофији и социологији, постоји разграничење између културе и цивилизације, где се указује да је култура духовног а цивилизација материјалног садржаја. То разграничење може бити негативно, односно да се цивилизација посматра као деградација културе или позитивно да се цивилизација посматра као унапређење културе. Разграничење у првом смеру потиче из стоичке филозофије где се сматра да материјалном расту и животном стандарду одговара морална декаденција у којој хумано доба нестаје, а њега замењује време рачуна, закона и људских установа. Ово схватање је развијено касније код Ж. Ж. Русоа, по коме цивилизација представља назадовање друштвеног развоја, и Н. Берђајева, који истиче да култура има извор у људском и стваралачком духу, а цивилизација, у тежњи да овлада природом, доводи до деструкције културе. Разграничење у другом смеру, где цивилизација добија позитивно значење, потиче од просветитеља, нарочито код Тиргоа који је први употребио израз цивилизација и њиме се, за разлику од културе, означавао људски напредак кроз технологију и свет материјалних добара (индустијска револуција, пораст становништва, потискивање традиције итд).

Култура једног друштва обухвата нематеријалне аспекте (веровања, идеје и вредности), које чине садржај једне културе; и материјалне аспекте (објекте, симболе или технологију), кроз које се садржај културе изражава.⁶ Зато се у социологији често говори о схватању културе у ширем смислу, где се тим изразом означава целокупно стваралаштво човека у одређеном друштву (материјална и духовна достигнућа), и схватању културе у ужем смислу, чиме се углавном указује на духовно стваралаштво, а подручје материјалних достигнућа означава се изразом цивилизација.

Улога културе у друштву може се најизразитије сагледати кроз процесе идентификације, социјализације и институционализације друштва, што су у суштини и

⁵ Л. Х. Морган, *Древно друштво*, Београд 1981, стр. 33-45.

⁶ Е. Гиденс, *Исто*, стр. 24.

основне функције културе. Кроз процес идентификације култура се остварује у многим, веома значајним сферама друштвеног живота појединаца и друштвених група. Идентитет је израз настојања да се друштво и појединци одреде и "уопштено говорећи, идентитет се односи на то како људи разумеју себе и шта је за њих значајно".⁷ Зато се у социологији најчешће говори о друштвеном идентитету, а у психологији о личном (персоналном) идентитету. Друштвени идентитет се заснива на свести о сазнању неких заједничких карактеристика припадника једне групе (језик, раса, религија, етнос, класа, нација, територија итд). Као самосвест, друштвени идентитет, историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама. Он се формира и испољава у процесима културног развоја и обухвата целовите системе културних вредности. Зато процес успостављања и развоја идентитета претпоставља стално преиспитивање културних вредности, па је зато стално на виду сукоб између традиције и иновације. Друштвени идентитет омогућава појединцу да успостави и развија лични идентитет, који се остварује у процесу саморазвитка индивидуе где се формулише јединствено осећање личности и њен однос према свету који је окружује. Дакле, лични идентитет означава јединство личности једне особе и њену неистоветност с било којим другим појединцем. Зато је човек као личност јединствен, као друштвено биће он је као и неки други људи, а као биолошка јединка он је као и сви други људи.⁸

У процесу социјализације култура остварује своју друштвену улогу на тај начин што помоћу ње деца и други нови чланови друштва стичу знања о начину живота у свом друштву, оспособљавају се за самостални живот, развијају себе и своје могућности, прилагођавају се околностима и другим људима, усвајају културне обрасце и кроз друштвену интеракцију обликују своје, али и друштвено понашање. У том процесу традиција има веома значајну улогу, јер се посредством традиције преносе вредности одређене културе са једне друштвене групе, односно једне генерације или епохе на другу. Зато је Е. Гиденс у праву када истиче: "социјализација је најзначајнији канал за пренос културе кроз време и генерације".⁹ Обично се указује да се социјализација одвија у две фазе и оне се означавају као примарна и секундарна социјализација. Примарна социјализација, обухвата период дојенчета и раног детињства. То је период најинтезивнијег учења културе, јер тада деца уче језик и основне обрасце понашања. У овом периоду социјализације најзначајнију улогу има породица. Секундарна социјализација догађа се касније, од детињства, нарочито у време сазревања па све до краја живота. У овој фази улогу породице све више преузимају школа, различите друштвене организације, медији, вршњаци, као и радно место. Социјалне интеракције у овим контекстима помажу људима да науче и развију обрасце њихове културе. У процесу социјализације људи уче друштвене улоге, односно друштвено дефинисана очекивања која личност у датој друштвеној ситуацији треба да следи. Појединци разумеју и преузимају на себе друштвене улоге кроз непрестани процес друштвене интеракције.

Институционализација друштва је процес успостављања и функционисања друштвених институција као устаљени систем деловања. Друштво чини мноштво институција које се успостављају ради вршења неке делатности, задовољавања одређених потреба и постизања разноврсних циљева. Друштвеним институцијама се: 1) регулише свакодневни живот људи и опредељују друштвени циљеви; 2) повезују и организују

⁷ Исто, стр. 32.

⁸ Б. Стојковић, *Европски културни идентитет*, Ниш 1993, стр. 18.

⁹ Е. Гиденс, *Исто*, стр. 30.

активности људи како би живели у хармонији једни с другима; и 3) преноси прихватљиво понашање будућим генерацијама.¹⁰ Институције уносе ред у људско деловање истичући оно што је значајно и што се у друштву цени. Оне установљавају навике, регулишу обрасце понашања, спречавају конфликт и доприносе друштвеној интеграцији. У свим друштвима, институција, у смислу поретка, игра веома значајну улогу, као начин мишљења, понашања и деловања. У процесима промена и друштвеног развоја нарочиту важност добија еластичност институција. Одсуство институција води дезорганизацији и поремећајима, јер нестају правила и норме, а њихово поступно одсуство значи владавину анархије, нереда, спонтаности.

Култура је присутна у неком свом виду у сваком облику репродукције друштвеног живота - од материјалне производње, преко васпитања, образовања, науке, политике, упражњавања верских обреда, стварања уметничких дела до начина становања и одевања. Не постоје јединствени културни обрасци који би важили за сва друштва и све епохе. Постоји само културна разноврсност која се огледа у културним веровањима различитих култура и прихватљиви обрасци понашања који се разликују од културе до културе и често су у великој супротности с оним што се у неким друштвима сматра за нормално. Међутим у савременој, нарочито масовној, култури кроз процесе универзализације, акултурације и глобализације све више долази до уједначавања културних вредности и садржаја, али још увек нису угрожене аутентичне културе нити је културна разноврсност доведена у питање.

40. Традиционална култура

Овај тип културе најчешће асоцира на традиционално друштво, које је засновано на примитивној технологији и привреди, где је писменост на ниском ступњу а установе су релативно неиздиференциране и најчешће се заснивају на сродничкој структури, преовлађују архаични обрасци културе (мит, религија, фолклор, обичаји, морал итд) у којима је изражена улога религијских симбола и снажно осећање колективне солидарности. Традиционална култура је настала у сеоским локалним заједницама и носи традиционална обележја са елементима непосредности и индивидуалног стваралаштва. Она се односи на устаљена понашања која се понављају и обнављају путем специфичних норми, тако да је присутна и у савременој култури у свим облицима друштвеног живота - од материјалне производње, уметничког стваралаштва, религије, образовања, науке, политике до породичног живота. Оно што се данас може одредити традиционалном културом обухвата народна култура и други облици народног стваралаштва у којима се испољавају непоновљиве, аутентичне, вредности, као и свакодневни живот који карактерише устаљени образац понашања и представља све оно што је издржало промену на вековним искуствима људи, па је тиме обезбедило себи место у свести садашњих и будућих поколења. Постоји разлика између традиције, која подразумева стално и критичко преиспитивање наслеђених културних вредности и стварање нових; и традиционализма, који је склон конзервативизму и представља отпор друштвеном развоју. Најважнији облици традиционалне културе су: навика, обичај и традиционални морал.

Навика је устаљен начин понашања који може имати друштвену и личну димензију, јер има друштвених и личних навика. Њих стварају појединци, али се неке навике друштвеном интеракцијом преносе на друге појединце, прихватају се и постају колективна

¹⁰ Д. Коковић, *Пукотине културе*, Београд 1997, стр. 128.

понашања. Навике одговарају људима, јер их оне чине сигурнијим и захтевају најмање енергије и ризика. У томе лежи њихова снага и опстајање у култури.

Обичај је устаљени и стереотипни облик понашања који је повезан са оним делатностима које у одређеној заједници имају практичан значај. Као и навике обичаји су друштвене конвенције које се постижу ради задовољавања потребе за заједничким животом. Од навике се разликује по томе што је то облик изразито колективног понашања и има већи степен обавезности од навике, јер се непоштовање обичаја санкционише, а санкције могу бити од благих, какве су подсмех и презир, до тешких - смртна казна. Обичаји се тичу примарног, свакодневног живота и зато се развијају као првобитно регулисање друштвених односа у свим заједницама. Настају врло рано у људској историји, опстају и још увек имају веома значајну улогу у култури сваког друштва. Обичаји су присутни у свим друштвима и епохама, они представљају универзално људско изражавање и могу се наћи у свим темељним људским питањима, као што су: рођење, крштење, веридба, удаја, зрелост, старост, смрт и сећање на претке. Има обичаја који су универзални и важе за све људе, народних или националних који су специфични за поједине народе или нације, као и локалних обичаја који су карактеристични за поједине локалне заједнице или друштвене групе.

Традиционални морал (лат. *mos, moralis* - скуп обичаја, добрих обичаја који омогућују повољан и складан опстанак и развитак друштва) је такође важно обележје за традиционалну културу. Морал је двоструке природе, јер представља истовремено друштвену вредност и правило понашања. Као и обичај и морал се ствара спонтано, али није потребно да се једно понашање уобичаји и да дуго траје, јер се морал временом мења, у односу на друге облике свести, па је различит у различитим историјским раздобљима, код различитих племена, народа, слојева, а често и неке професије имају свој посебан морал (лекарска етика, морални хабитус васпитача), при чему се и од политике захтева да буде морална. Морал садржи одређене обичаје, прописе, правила, забране, захтеве, идеале и друге регулативе; које се намећу појединцима или одређеним друштвеним групама својом обавезношћу за одређени начин живота, понашања, деловања и вредновања. У питању је избор између доброг и лошег, поштеног и непоштеног, људског и нељудског; и сл., тако да се морал јавља као пропис који налаже вршење првога, а забрањује чињење другог. Тај пропис се назива *морални кодекс* и он је образац обавезујућег понашања за појединце. Њиме се регулишу све значајне димензије људског живота у одређеној заједници или друштву. И морал је, као и остали облици друштвеног живота, условљен развијеношћу и диференцираношћу друштва, интересима класа и група, традицијом, обичајима, облицима социјализације, религијом и тд.

У једном друштву може постојати више типова морала, од којих је за традиционалну културу најзначајнији традиционални морал.¹¹ Традиционални морал заснива се на ауторитету обичаја, традиције и редовном понављању. У овом одређењу морала обичај и морал су идентични. Овај тип морала се везује за патријархална друштва, претежно за сеоске заједнице, у којима се поштују култ предака, древни обичаји и традиција. У нашој култури традиционални морал се и данас у великој мери очувао, нарочито у сеоским заједницама, а особито у домаћинствима насталим из ранијих задруга које су бројале више људи. Овај морал у нашој култури нарочито карактерише: 1) истакнута улога домаћина; 2) значајна улога крсне славе и других религијских светковина (Божића, Ускрса и сл); 3) поштовање институције кумства; 4) сродници по мушкој линији "важнији" су од оних са

¹¹ Видети: Ž. Gurvič, *Sociologija*, II, Zagreb 1966, str. 160-168.

женске стране; и тд. Из овога се види да је морал везан са другим творевинама и вредностима културе, нарочито са религијом и обичајима. Зато је и Малиновски истицао да су заједнице прошлости битно регулисане обичајним моралом, који је основа за настајање и других прописа карактеристичних за савремено друштво.

Друштвена улога морала је у томе што он доприноси друштвеној интеграцији и изражава најдубљу људску потребу да човек са другим човеком буде хуман и једнак. То је основа потпуне идентификације људске природе са људском заједницом, јер како К. Л. Строс истиче, људска заједница се одваја од животињске тек када почиње да разликује човечно од нечовечног.

41. Елитна култура

Овај тип културе развијен је у просветитељској филозофији и њега одређују, пре свега, хуманистички и етичко-естетички идеали. Овде се култура, углавном, своди на духовну културу и уметничко стваралаштво који су резервисани само за одабране - елиту. Таква култура је вид естетичког савршенства, духовно подручје и привилегија моћника.¹² То је култура која оплемењује разум ослобођен од предрасуда и за њу је свакодневница само одбојан појам. Према овој концепцији култура се схвата као област лепог, префињеног и узвишеног; подручје идеала и племенитих осећања. Ова култура се отелотворује у филозофским, књижевним и уметничким делима. Само мали број уметничких дела и других врхунских остварења људске делатности се сматра културно релевантним. Дела културе се повезују са производима специфичних човекових вештина, као што су интелигенција, дух, обдареност, таленат итд. Ове способности се сматрају супериорним и цењеним. Вредност културе се огледа у несврховитости и бесплатности. Дела културе су трајна и њихово коришћење траје дуго након њиховог настанка и тако творевине културе постају наслеђе и културна баштина. Производи такве културе су у непосредној вези са владајућом елитом, било да стваралац потиче из њеног миљеа или га она материјално и финансијски помаже. Таква култура је резервисана само за образовану елиту, док су остали људи из ње искључени и представљају "масу коју треба васпитавати и образовати". Култура се своди на усавршавање људског духа, на историјско усавршавање човечанства које своје изворе налази у образовању и просвећивању. Ту је доминантно мишљење да се култура придодаје животу и да мањина поклања културу већини како би она постала образованија и племенитија. Зато је задатак просвећене елите да народу приближи културу и на тај начин олакша друштвену интеграцију нижих слојева, али и да истовремено прошири круг из којег ће се регрутовати нови припадници елите. Склоност елитној култури узима се као статусни симбол малог броја интелектуалаца. Промисљање културе потискује се из свих подручја друштвеног живота, осим из узвишене духовности, а стварни културни живот који прожима огромну већину друштва сматра се као нешто мање вредно и приземно. Зато елитна култура није општи ниво заједничке свести који се исказује у средствима масовних комуникација, није оно што различите друштвене групе мисле или стварају, о чему маштају, начин на који се опходе, већ је то искључиво духовна сфера културе - естетичка култура, уметничка култура. Дакле, елитна култура се односи, пре свега, на духовну страну друштвеног живота и само на вредности европске културе.¹³ У стварању овог типа културе или оваковог

¹² В. Мајсторовић, *Култура и демократија*, Београд 1978, стр. 203.

¹³ Д. Коковић, *Исто*, стр. 285.

разумевања културе значајно су допринели и универзитети, под утицајем просветитељске филозофије, као и културна политика државе која културу редукује на потрошњу културних добара и схвата је као друштвену потрошњу. Просветитељска концепција културе представљала је и обрасце мишљења што их је владајућа елита давала о себи и за себе.